

II. DROBNE PRACE I MATERIAŁY

JAKUB SAWICKI (Warszawa)

Przyczynek do problemu zwierzchnictwa królewskiego nad Kościołem w Polsce XVI w.

Publikowany poniżej dokument, którego oryginał, dzięki zapobiegliwości jednego z moich słuchaczy, znalazł się na czas jakiś w moich rękach, dotyczy ciekawego szczegółu z ostatnich lat życia arcybiskupa gnieźnieńskiego i prymasa Jana Łaskiego, a mianowicie jego zamiaru odbycia dalekiej i uciążliwej pielgrzymki do Ziemi Świętej. Z biografów Jana Łaskiego jedynie ks. Jan Korytkowski, zasłużony autor żywotów arcybiskupów gnieźnieńskich, opierając się na zapisce w aktach kapituły gnieźnieńskiej z dnia 15 III 1526 r.¹ wspomina mimochodem, iż „kiedy w roku 1526 prymas wybierał się na jakąś daleką pielgrzymkę, o której bliższych nie mamy szczegółów, wezwwała go kapituła, aby wprzód dobra arcybiskupie uporządkował, a przede wszystkim zamki z rąk świeckich rządców odebrał, iżby w jego nieobecności nie uciskali poddanych, a na przypadek jego śmierci nie pustoszyli własności kościelnej”².

Odbywanie pielgrzymek do Ziemi Świętej i ubieganie się o tytuł „rycerza jerozolimskiego” było tradycją w rodzinie Łaskich już od połowy XV w., wszak wiemy, iż pielgrzymował do Jerozolimy już dziad prymasa Jana, a również dwaj z jego bratanków, Hieronim i Stanisław, zwiedzali Ziemię Świętą, by zdobyć godność rycerza jerozolimskiego³. Również

¹ Acta decr. Capit. Gnesn. V, 46 b: *Feria quinta post dominicam Letare (15 III 1526) domini deliberaverunt loqui cum reverendissimo domino archiepiscopo Gnezneni, ut antequam sua reverendissima dominatio equitaret ad peregrinandum, quod castra et totum archiepiscopatum in bona condicione relinquat, et quod arces non essent in gubernamento secularium propter mortem domini reverendissimi, et quod non esset oppressio cmethonum per seculares propter desertacionem villarum mense archiepiscopalis*. J. Korytkowski, *Arcybiskupi gnieźnieńscy* t. 2, Poznań 1888, s. 710, przyp. 4.

² J. Korytkowski, o. c., t. 2, s. 710.

³ O. Bartel, *Jan Łaski*, cz. I, 1499—1556, Warszawa 1955, s. 29 i 76.

i sam prymas, mimo podeszłego wieku (kończył w marcu 1526 r. 70 lat życia)⁴ zapragnął widać podtrzymać tę rodzinną tradycję i zapewne już w drugiej połowie 1525 r. czynić począł przygotowania do swej podróży⁵. Owocem tych zabiegów jest publikowany tu dokument, wydany na sejmie piotrkowskim dnia 18 I 1526 r.⁶, mocą którego król zezwolił arcybiskupowi na wyjazd poza granice kraju i wydał stosowne zarządzenia co do administracji arcybiskupstwa, mające obowiązywać na czas nieobecności prymasa. Jak wynika z tego dokumentu, prymas jeszcze przed uzyskaniem formalnego zezwolenia królewskiego wydał szereg zarządzeń przygotowawczych, działając w porozumieniu z królem. I tak, spełniając życzenie króla, ustanowił na czas swej nieobecności biskupa wrocławskiego Macieja Drzewickiego komisarzem swoim dla sprawowania nadzoru nad całą prowincją gnieźnieńską (*ad superintendendum toti provinciae Gneznensi*). Tekstu tego zarządzenia obecnie nie znamy, nie wiemy, przeto, w jakim zakresie prymas przelał na komisarza swoje uprawnienia metropolitalne oraz czy wydał owo zarządzenie po wysłuchaniu, czy za zgodą swej kapituły, czy też zgola ją pominął. To ostatnie jest chyba prawdopodobniejsze, skoro nie chodziło przecież o ustanowienie zarządu archidiecezji *sede vacante*, lecz jedynie o powołanie czasowego zastępcy metropolity w jego prawach metropolitalnych na okres nieobecności w kraju.

Z dokumentu wynika dalej, że już uprzednio arcybiskup osobnym pismem zaangażował męża swej bratanicy, Marcina Myszkowskiego, dworzanina królewskiego, na stanowisko zarządcy dóbr arcybiskupich (*archiepiscopatus praefectus*), ze specjalnym zadaniem przeprowadzenia w dobrach tych określonych ulepszeń i inwestycji (*ad certas condiciones bonas ac meliores in archiepiscopatu faciendas erigendasque pro utilitate archiepiscopalis mensae*), określając w tym piśmie równocześnie szczegółowo tryb składania rachunków z prowadzonej administracji.

Biorąc za podstawę i punkt wyjścia wydane przez prymasa zarządzenia, król:

1. Na prośbę prymasa przyjmuje kościół gnieźnieński, jego kapitu-

⁴ Urodził się prymas Łaski w marcu 1456 r. J. Korytkowski, o. c., t. 2, s. 581 i n. błędnie podaje 1455 r.

⁵ Czy te plany prymasa były w jakimś związku z jego zabiegami u króla, podejmowanymi w 1525 r., by uzyskać zezwolenie na usunięcie się od rządów archidiecezją, nie umiemy powiedzieć. O zabiegach tych por. H. Zeissberg, *Johannes Łaski, Erzbischof von Gnesen (1510—1531) und sein Testament*, Sitzungsberichte d. Philos.-Histor. Classe d. Kaiserl. Akad. d. Wissenschaften (Wien), R. 77, 1874, s. 586, w odb. s. 70.

⁶ Sejm ten obradował od 12 XII 1525 r. do 29 I 1526 r. W. Konopczyński, *Chronologia sejmów polskich 1493—1793*, Arch. Kom. Histor., ser. II, t. 4 (og. zbioru t. 16), nr 3, Kraków 1948, poz. 36.

i całe arcybiskupstwo gnieźnieńskie we wszystkich jego stosunkach na wewnątrz i na zewnątrz (*intus et extra*), ze wszystkimi jego prałatami, kanonikami, kapelanami oraz z całą rodziną (tzn. krewnymi) i służbą arcybiskupa i z wszystkimi dobrami ruchomymi i nieruchomymi należącymi do arcybiskupa, do jego kościoła i stołu, pod swoją opiekę i protekcję.

2. Ustanawia Marcina Myszkowskiego generalnym zarządcą wszystkich zamków, miast, miasteczek, wsi, dworów i w ogóle wszelkich dóbr ruchomych i nieruchomych w arcybiskupstwie położonych i do arcybiskupstwa należących wraz z dziesięcinami małdratowymi i wszelkimi dochodami rocznymi i tygodniowymi, dając mu władzę zarządzania wymienionymi dobrami pod opieką królewską (*sub nostra protectione*), jednak przy udziale arcybiskupiego gnieźnieńskiego zarządcy dóbr (ekonoma), wybranego przez kapitułę gnieźnieńską i zatwierdzonego na tym urzędzie przez samego prymasa Łaskiego lub w czasie jego nieobecności przez Macieja Drzewickiego, biskupa włocławskiego.

3. Aby zapewnić Marcinowi Myszkowskiemu większą swobodę w podejmowaniu zadań związanych z administracją i w wprowadzaniu ulepszeń i inwestycji, bez obawy usunięcia od administracji i poniesienia przez to strat w związku z poczynionymi i zamierzonymi w przyszłości nakładami, obiecuje król utrzymać i chronić Marcina Myszkowskiego w jego urzędzie i w posiadaniu tej administracji przez przeciąg stosownej ilości lat, których liczba miała być zapewne ustalona dopiero w porozumieniu z osobami zainteresowanymi⁷.

4. Z pobranych dochodów ze swej administracji winien Marcin Myszkowski składać rachunki prymasowi, a w razie jego śmierci samemu królowi oraz egzekutorom testamentu, wyznaczonym przez prymasa w jego testamencie i dodanym do boku króla.

Omawiany dokument jest niewątpliwie ciekawą ilustracją przejawiających na przełomie lat 1525 i 1526 przez prymasa Jana Łaskiego zamiarów wycofania się z czynnego życia politycznego i zrzucenia z siebie ciężaru odpowiedzialnej administracji kościelnej. Lecz nie w tym leży jego znaczenie. Jest on przede wszystkim wymownym i bardzo charakterystycznym przykładem wykonywania przez króla polskiego niektórych uprawnień zwierzchnich w stosunku do Kościoła w Polsce i do jego hierarchii. Uprawnienia te, jak prawo udzielania zezwolenia arcybiskupom i biskupom na wyjazd poza granice królestwa, prawo roztoczenia nad całą diecezją opieki i protekcji królewskiej, prawo odpowiedniego nadzoru nad administracją temporalistów biskupstwa, prawo zamianowania administratora temporalistów i żądania rachunków z tej administracji (tzw. *cura*

⁷ W czystopisie dokumentu królewskiego nie jest ona wpisana.

beneficii), mieszczą się wszystkie w pojęciu i treści tzw. zwierzchnictwa państwowego nad Kościołem (*Staatskirchentum, Landeskirchentum, Staatskirchenhoheit*), które wyrobiło się w większości krajów europejskich w ciągu XV i XVI w.⁸ Uprawnienia te opierały się na tych samych podstawach prawnych i wywodziły się z tych samych źródeł (adwokacja, królewskie prawo patronatu), co i królewskie prawo nominacji biskupów⁹, a nadto uzasadniane bywały w Polsce już w XV w., a zwłaszcza w XVI w. tym ważnym względem, „że biskupi polscy zajmują w państwie pierwszorzędne stanowisko urzędowe członków rady królewskiej czy członków senatu i że do ich zakresu działania należy rozstrzyganie spraw wszelkich, a więc i świeckich, odnoszących się do polityki państwowej w interesie dobra całego państwa i jego ludów¹⁰”.

Wypadek zastosowania tych uprawnień, przedstawiony tu przez nas na podstawie dokumentu z 1526 r., nie jest odosobniony i potwierdza istniejącą polską praktykę, której ślady spotykamy już w 1513 r.¹¹, gdy chory biskup wrocławski Wincenty Przerebski zwrócił się do króla z prośbą, by ten, jako patron biskupstwa, zatroszczył się o jego sprawy, i aby diecezję oddał w protekcję i opiekę Maciejowi Drzewickiemu, biskupowi przemyskiemu i kanclerzowi wielkiemu koronnemu¹². Król, czyniąc zadość tej prośbie, wydał stosowne zlecenia prymasowi Łaskiemu, a nadto wydał dekret z 7 III 1513 r., mocą którego, jako patron kościoła wrocławskiego, przyjął ten kościół pod swoją opiekę, zlecając wykonywanie jej biskupowi przemyskiemu Maciejowi Drzewickiemu i powołując od siebie dwóch zarządców dóbr stołowych biskupstwa¹³.

Zagadnienie, naszkicowane tu jedynie bardzo pobieżnie, nie jest dotąd opracowane. Zajęcie się swoistą polską formą zwierzchnictwa państwowego nad Kościołem pozostaje nadal postulatem naszej nauki prawnohistorycznej.

Poniżej publikujemy omawiany dokument z oryginału, uwzględniając

⁸ Patrz H. E. Feine, *Kirchliche Rechtsgeschichte*, t. I wyd. 2. Weimar 1954, s. 434 i n.; W. M. Plöchl, *Geschichte des Kirchenrechts*, t. II, Wien 1955, s. 31 i n., 393.

⁹ Patrz W. Abraham, *Prawne podstawy królewskiego mianowania biskupów w dawnej Polsce*, w: *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. I. Kraków 1938, s. 4 i n.; Z. Kaczmarczyk, *Monarchia Kazimierza Wielkiego. Organizacja Kościoła, sztuka i nauka*, Poznań 1946, s. 48 i n., 128 i n.; J. Grzywacz, *Nominacja biskupów w Polsce przedrozbiorowej*, Lublin 1960, s. 112 i n.

¹⁰ W. Abraham, *Prawne podstawy*, s. 9, gdzie przytoczone są teksty źródłowe. Por. J. Grzywacz, *Nominacja*, s. 112.

¹¹ Wskazał na to J. Grzywacz, *Nominacja*, s. 109 i n.

¹² *Acta Tomiciana*, t. 2, nr 167.

¹³ *Acta Tomiciana*, t. 2, nr 190, 191.

odmianki odpisu jego w kopii Metryki Koronnej¹⁴. Pisarz kopiując oryginał opuścił równo jeden cały wiersz, co jest oczywistym dowodem, że odpis Metryki Koronnej jest kopią, nie zaś minutą.

*

Sigismundus I Johanni de Łasko, archiepiscopo Gnesnensi permittit, ut se peregrinationis gratia extra Regnum conferat, totumque archiepiscopatum Gnesnensem in regiam tutelam et protectionem assumit, administrationem bonorum, proventuum ac officialium archiepiscopatus Gnesnensis generoso Martino Myszkowski commitendo.

Or.: Dok. perg. 450×320 mm, zakładka 78 mm, na pasku perg. przywieszona pieczęć koronna mniejsza (por. M. G u m o w s k i, *Pieczęcie królów polskich*, Kraków 1920 nr 46). Na odwrocie: Dwa streszczenia (XVI i XVIII w.); „R-ta” „1526”.

Kop.: Metryka Koronna, t. 39, s. 659.

Reg.: T. W i e r z b o w s k i, *Matricularum Regni Poloniae Summaria*, t. IV/2, nr 14441.

Uwaga: Oryginał znajduje się w posiadaniu prywatnym. Prawy dolny jego róg jest wycięty wraz z formułą relacyjną. Poza tym oryginał jest w dobrym stanie.

^aSigismundus ^b—Dei gracia rex Polonie, magnus dux Lithuanie^c, Russie et omnium terrarum Prussie etc. dominus et heres. | Significamus tenore presencium, quibus expedit, quia devotis annuentes petitionibus reverendissimi in Christo patris domini Joannis de Lassko, archiepiscopi Gneznensis, | primatis legatique^d nati, sincere nobis dilecti, cupientis in senecta etate sau corporis sui membra immo extremum vite sue pro consequenda anime salute labori- | bus et fatigis subicere in obitis et obeundis per eum liminibus sanctorum et, si erit possibile, eciam in Jerusalem^e sacratissimi sepulcri Christi et aliorum terre | sancte locorum, permisimus ex pietate nostra regia, ut se ad illas extra regnum istud nostrum conferat peregrinationes easque in Dei nomine obeat. Ut vero in illis eciam | pro nobis felicitateque nostra clemenciam precetur divi- nam nullis in archiepiscopatu contingentibus incommoditatibus meditatis impeditus, nos ex virtute nostra ac | eciam ipsius domini archiepiscopi precacionibus consencientes ecclesiam ac venerabile suum ecclesieque^f capitulum totumque archiepiscopatum suum Gneznensem intus et extra cum | omnibus eius prelatis, canonicis, capellanis et eiusdem archiepiscopi consanguineis, servitoribus bonisque mobilibus et immobilibus universis ad ipsum ecclesiamque | suam et mensam archiepiscopalem Gneznensem

¹⁴ Kopię edytorską oryginału skolacjonowały z tekstem Metryki Koronnej na moją prośbę panie mgr Irena Sułkowska, i mgr Maria Woźniakowa, pracownicy naukowcy Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, za co składam Im na tym miejscu serdeczne podziękowanie.

^a W kop. nagłówek: Administratio bonorum, proventuum ac officialium archiepiscopatus Gneznensis generoso Martino Miszkowski commissa propter peregrinationem domini archiepiscopi.

^{b-c} W kop. brak, zamiast tego: etc.

^d legatisque kop.

^e Hierusalem kop.

pertinen(tibus) in nostram regiam tutelam ac^f protectionem assumpsimus et assumimus, ideoque generosum Martinum|Miszkowskij¹ dapiferum Cracovien(sem) aulicum nostrum fidelem dilectum de ipsius fide et industria confiden(tes) gubernamini et administracioni castrorum, civitatum, | opidorum, villarum, curiarum omniumque et singulorum bonorum mobilium et immobilium in eodem archiepiscopatu existencium ac ad archiepiscopatum ipsum mensamque | archiepiscopalem, inclusis decimis maldratis ac^g annuis et septimanalibus proventibus et emolumentis quibuscunque dicantur nominibus nullis exceptis, pertinencium^h | preficimus presentibus, dantes sibi facultatem eadem bona universa archiepiscopalialia sub nostra protectione gubernandi, regendi et administrandi, tamen adhibito sibi | ipsius domini Joannis archiepiscopi iconomo Gneznensiⁱ in officio^j iconomatus per electionem capitularem Gneznensem et ipsius domini Joannis archiepiscopi, in ausencia autem eiusdem | archiepiscopi per^k reverendissimi in Christo patris domini Mathie² episcopi Wladislaviensis approbacionem existente, quem dominum episcopum Wladislaviensem ipse dominus archiepiscopus sub | hac ipsius a regno nostro et a provincia sua ausencia nobis morem gerens in commissarium ad superintendendum toti provincie Gneznensi designavit ac^l constituit. | Et quia ipse dominus archiepiscopus obligavit sibi prefatum dominum Martinum archiepiscopatus prefectum ad certas condiciones bonas ac^m meliores in archiepiscopatu faciendas eri- | gendasque pro utilitate archiepiscopalis mense, que tempore brevi expleri non possunt, igitur ut ipse Martinus isto modo archiepiscopatus administracioni prefectus tute ac | libere se accomodet bonis ipsis erigendis faciendisque condicionibus absque metu et sue ab officio prefecture ammouicionis [s] et damnorum incursionis, que quod absit | ⁿpro impensis per eum in ipsis erectis et factis ac in erigendis et faciendis condicionibus melioribus esset perpessus, ideo promittimus eundem Martinum^o | in officio et possessione prefecture sue predicte conservare et tueri usque ad decursum annorum . . . a presenti anno computandorum, de perceptis tamen per|eum in archiepiscopatu prefato domino Joanni archiepiscopo et in casu mortis ipsius archiepiscopi nobis et testamenti ipsius archiepiscopi executoribus per eundem archiepiscopum testamentaliter | nobis adiungendis respondebit et rationem reddere tenebitur, sicut istud in litteris prefati domini archiepiscopi

^f et kop. ^g et kop. ^h prefecimus et kop. ^{i-j} officium kop. ^k brak kop. ^l et kop. ^m et kop. ^{n-o} brak kop.

¹ Marcin Myszkowski, dworzanin królewski, późniejszy kasztelan wieluński, stronnik prymasa Łaskiego, ożeniony z jego bratanicą Zuzanną Łaską, córką Jarosława, brata prymasa, i Zuzanny z Bąkowej Góry. Patrz W. Pocięcha, *Królowa Bona*, t. 2 Poznań 1949, s. 521, przyp. 221.

² Maciej Drzewicki biskup włocławski 1513—1531, potem arcybiskup gnieźnieński 1531—1536.

manu propria ipsius^p archiepiscopi subscriptis eidem Martino | super administrando in temporalibus archiepiscopatu predicto datis vidimus lacijs contineri. Volumus autem, ut presentes valeant et robur obtineant indubitatum | ad effectum premissorum omnium consequendum tenore presencium mediante. Harum quibus sigillum nostrum presentibus est subappensum. Datum | in convencione generali Piotrkoviensi die decima octava mensis ianuarii anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo sexto, regni vero nostri anno vigesimo.

Sigismundus Rex subscripsit.

^p ipsius domini *kop.*

